

TIJORAT BANKLARIDA LIKVIDLIK RISKINI BAHOLASHNING ZAMONAVIY USULLARI

Xurramova Sevinch Jaxongir qizi
Andijon davlat texnika instituti
"Iqtisodiyot va boshqaruv" fakulteti
Bank ishi va audit yo'nalishi K-56-22 guruh talabasi
Tel: +998-93-893-57-55

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20519989>

Tijorat banklarida likvidlik riskini baholashning zamonaviy usullari" bugungi kunda bank tizimi barqarorligini ta'minlashda muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Likvidlik riski - bu bankning o'z majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajara olmaslik ehtimoli bilan bog'liq bo'lib, u asosan aktiv va passivlar nomutanosibligi natijasida yuzaga keladi. Shu sababli tijorat banklari faoliyatida likvidlikni to'g'ri baholash va samarali boshqarish zarur hisoblanadi.

Zamonaviy yondashuvlarda likvidlik riskini baholash uchun bir qator moliyaviy ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Eng muhimlaridan biri - LCR (Liquidity Coverage Ratio) bo'lib, u bankning qisqa muddatli majburiyatlarini yuqori likvid aktivlar hisobidan qoplash imkoniyatini baholaydi. Yana bir muhim ko'rsatkich NSFR (Net Stable Funding Ratio) bo'lib, u bankning uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta'minlash darajasini ifodalaydi. Ushbu ko'rsatkichlar xalqaro amaliyotda keng qo'llanilib, Basel Committee on Banking Supervision tomonidan ishlab chiqilgan standartlarga asoslanadi.

Likvidlik riskini baholashda stress-test usuli ham muhim ahamiyatga ega. Bu usul orqali turli noqulay iqtisodiy sharoitlar (masalan, omonatchilarning ommaviy mablag'larini qaytarib olish holatlari yoki moliyaviy bozorlarning beqarorligi) sharoitida bankning likvidlik holati tahlil qilinadi. Shuningdek, ssenariy tahlili yordamida ehtimoliy risklar oldindan aniqlanib, ularni kamaytirish choralarini ishlab chiqish mumkin.

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt imkoniyatlari ham likvidlik riskini baholash jarayoniga keng joriy etilmoqda. Katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish orqali banklar likvidlik bilan bog'liq xavflarni aniqroq prognoz qilish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bu esa qaror qabul qilish jarayonini yanada samarali qiladi.

Tijorat banklarida likvidlik riskini baholashning zamonaviy usullarini joriy etish bank tizimining barqarorligi va ishonchliligini oshiradi. Xalqaro standartlar, ilg'or tahlil usullari hamda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali banklar o'z faoliyatini yanada samarali tashkil etishlari mumkin.

Tijorat banklarida likvidlik riskini baholash faqat ko'rsatkichlar bilan cheklanib qolmaydi, balki bankning umumiy risk-menejment tizimi bilan uzviy bog'liqdir. Xususan, ALM (Asset-Liability Management) - aktiv va passivlarni boshqarish tizimi likvidlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Banklar depozitlar muddati, kredit portfeli tarkibi va moliyalashtirish manbalarini muvozanatlashtirish orqali likvidlik riskini kamaytiradi.

Shuningdek, likvidlik riskining ichki va tashqi omillari mavjud. Ichki omillarga bank boshqaruvining sifati, aktivlar sifati va depozit bazasining barqarorligi kiradi. Tashqi omillar esa makroiqtisodiy holat, inflyatsiya darajasi, foiz stavkalari o'zgarishi va moliyaviy bozorlarning barqarorligi bilan bog'liq. Masalan, iqtisodiy inqiroz davrida mijozlarning omonatlarni ommaviy yechib olish ehtimoli ortadi, bu esa bank likvidligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Xalqaro amaliyotda likvidlikni boshqarishda “likvidlik buferi” tushunchasi keng qo‘llaniladi. Bu bankning yuqori likvid aktivlar (naqd pul, markaziy bankdagi hisobvaraqlar, tez sotiladigan qimmatli qog‘ozlar) zaxirasini shakllantirishni anglatadi. Aynan shu yondashuv Basel Committee on Banking Supervision standartlarida ham asosiy talablardan biri sifatida belgilangan.

Bundan tashqari, likvidlik riskini kamaytirishda diversifikatsiya muhim ahamiyatga ega. Ya‘ni, bank moliyalashtirish manbalarini (depozitlar, banklararo kreditlar, obligatsiyalar) turli shakllarda jalb qilishi kerak. Bu esa bir manbaga bog‘liqlikni kamaytiradi va risklarni pasaytiradi.

Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan tijorat banklari uchun likvidlikni boshqarish bo‘yicha qat‘iy me‘yorlar va nazorat mexanizmlari joriy etilgan. Bu esa milliy bank tizimining barqarorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Yana bir muhim jihat - likvidlikni prognozlashdir. Banklar kelgusidagi pul oqimlarini (cash flow) oldindan tahlil qilib, ehtimoliy likvidlik tanqisligini aniqlaydi. Bu jarayonda matematik modellar va statistik usullardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Tijorat banklarida likvidlik riskini baholashda “maturity gap” (muddatlar nomutanosibligi) tahlili muhim o‘rin tutadi. Bu usul orqali bank aktivlari va majburiyatlarining muddatlari o‘rtasidagi tafovut aniqlanadi. Agar qisqa muddatli majburiyatlar hajmi qisqa muddatli aktivlardan oshib ketsa, bank likvidlik bosimiga duch kelishi mumkin. Shu sababli banklar doimiy ravishda ushbu tafovutni monitoring qilib boradi.

Yana bir zamonaviy yondashuv - “cash flow gap analysis”, ya‘ni pul oqimlari tafovutini tahlil qilishdir. Bu usulda ma‘lum vaqt oralig‘ida bankka kiradigan va chiqadigan pul mablag‘lari solishtiriladi. Natijada bank qaysi davrda likvidlik yetishmovchiligi yuzaga kelishi mumkinligini oldindan aniqlaydi va zarur choralarni ko‘radi.

Likvidlik riskini boshqarishda kontingent likvidlik rejasi (Contingency Funding Plan) ham muhim hisoblanadi. Bu reja favqulodda vaziyatlarda (masalan, moliyaviy inqiroz yoki depozitlar oqimi kamayganda) bank qanday moliyaviy manbalardan foydalanishini aniq belgilab beradi. Bu yondashuv ham Basel Committee on Banking Supervision tomonidan tavsiya etilgan.

Shuningdek, banklararo pul bozori ham likvidlikni ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi. Agar bankda vaqtinchalik likvidlik yetishmovchiligi yuzaga kelsa, u boshqa banklardan qisqa muddatli kreditlar jalb qilish orqali muammoni bartaraf etishi mumkin. Bu esa bank tizimi ichida o‘zaro bog‘liqlikni kuchaytiradi.

Likvidlik riskini baholashda reyting agentliklari (masalan, Moody’s, Standard & Poor’s) baholari ham muhim hisoblanadi. Ushbu agentliklar banklarning moliyaviy holatini, jumladan likvidlik darajasini baholab, investorlar va mijozlarga muhim signal beradi.

Bundan tashqari, zamonaviy bank tizimida ESG (Environmental, Social, Governance) omillari ham asta-sekin likvidlik boshqaruviga ta‘sir ko‘rsatmoqda. Barqaror va ijtimoiy mas‘uliyatli banklar investorlar ishonchini ko‘proq qozonadi, bu esa ularning moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatini kengaytiradi va likvidlik riskini kamaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarida likvidlik riskini baholash va boshqarish moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Banklar o‘z majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarishi uchun likvid aktivlar hajmini yetarli darajada saqlashi va aktiv-passivlar muvozanatini doimiy nazorat qilib borishi zarur.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy yondashuvlar, xususan LCR va NSFR kabi ko‘rsatkichlardan foydalanish bank likvidligini aniq baholash imkonini beradi. Ushbu ko‘rsatkichlar Basel Committee on Banking Supervision tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro standartlarga asoslanib, bank tizimida risklarni kamaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga,

stress-test va ssenariy tahlili kabi usullar yordamida ehtimoliy inqiroz holatlariga tayyorgarlik ko'rish mumkin.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar va zamonaviy tahlil vositalarining joriy etilishi likvidlik riskini boshqarish samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda. Bu esa banklarga tezkor va asosli qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Umuman olganda, tijorat banklarida likvidlik riskini baholash tizimini takomillashtirish uchun xalqaro tajribani chuqur o'rganish, milliy amaliyotga moslashtirish hamda innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu chora-tadbirlar bank tizimining barqarorligi, ishonchliligi va raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: The Liquidity Coverage Ratio and liquidity risk monitoring tools. Bank for International Settlements, 2013.
2. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: The Net Stable Funding Ratio. Bank for International Settlements, 2014.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Tijorat banklarida likvidlikni boshqarish bo'yicha me'yoriy hujjatlar. Toshkent, 2022.
4. International Monetary Fund. Financial Soundness Indicators: Compilation Guide. Washington, DC, 2019.
5. World Bank. Bank Liquidity Risk Management and Supervision. Washington, DC, 2020.
6. Frederic S. Mishkin - The Economics of Money, Banking and Financial Markets. Pearson Education, 2018.
7. Joel Bessis - Risk Management in Banking. Wiley, 2015.
8. Saunders & Cornett - Financial Institutions Management. McGraw-Hill Education, 2018.